

ПРАВО И КЊИЖЕВНОСТ

Право је хуманистичка дисциплина. Она пружа толико широку рефлексiju друштва, културе, да може да одговори на питања из било које области: лингвистике, филозофије, историје, књижевних наука, социологије, економије и математике.²

САЖЕТАК

Поетика је, као и право, фикција. До сада су се темом комплементарности и интердисциплинарности права и књижевности бавили искључиво теоретичари права и књижевности. Мали је допринос практичара права теорији узајамне повезаности правне и књижевне науке. Аутор овог рада покушаће оживјети антички правно-књижевни дијалог, и указати на значај правца право и књижевност кроз практичну књижевну аргументацију. Судска пракса се често показала богатом ризницом књижевних ремек дјела, која су истовремено ушла у академске институције као обавезна правна литература.

Кључне ријечи: право, књижевност, интердисциплинаран, право у књижевности, право као књижевност, правни систем, правна наука.

УВОД

Идеја да би књижевност могла играти важну улогу у стварању правне науке једног друштва има дугу традицију. Још од Платона па све до данас филозофи, пјесници, писци, и правници развијали су теорију о вези између књижевности и права, између естетског и судског. То комплементарно савезништво доживљава свој врхунац у

¹ аутор је асистент на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци

² Scott Turow, *One L*, Farrar Straus & Giroux, New York, 1977.

16. вијеку, након чега слиједи постепено удаљавање и захлађење односа које се највише осјетило у савременој култури.

Како је дошло до развијања теорије интердисциплинарне повезаности права и књижевности? Да бисмо одговорили на то питање потребно је прво да се упитамо да ли је право *per se* извор вриједности и значења, или се мора довести у везу са ширим културним, филозофским или социјалним контекстом? Оно што је свакако неспорно јесте чињеница да је лингвистичка креативност кључна за право, са књижевним облицима као што су наратија и метафора који чине саставни дио правног текста. Ралф Ричард Бенкс у својој књизи *Политичка економија расног дискурса* пише да већина савремених правних наука изражавају наративни импулс. Другим ријечима, одбацујући традиционалне норме и форме правне реторике, многи професори и теоретичари права окрећу се ка наратији тражећи одговоре на питања до којих не би могли доћи конвенционалним методама.³ Наративним средствима жели се доказати да правне норме имају огроман утицај на субјективитет људи, жена и дјеце, који су евентуално учествовали у њиховој текстуалној изрази, тумачењу или критиковању. С друге стране, правне норме доброг и лошег понашања, субјективитета и људске одговорности, приказани су или уткани у гносеолошке нити оних сегмената књижевности који се баве феноменологијом права и правде. Док право тежи да регулише креативно изражавање, књижевни текстови критикују и понекад отворено опонирају праву.

ПРАВО И КЊИЖЕВНОСТ КАО ПРАВАЦ

Све је почело као апстрактна идеја која се хранила идеологијама смјелих и слободоумних правних и књижевних теоретичара, и на крају доживјела академску афирмацију и институционализацију као правна филозофија. Први који су указали на интердисциплинарност права и књижевности били су Џон Вигмор⁴ и Бенџамин Кардозо⁵, који су

³ Ralph Richard Banks, *The Political Economy of Racial Discourse*, Yale J. Law and Hum., 9, 1997, p. 217.

⁴ Џон Вигмор (*John Henry Wigmore*, 1863-1943), професор права и дугогодишњи декан Правног факултета Нортвестерн универзитета у САД-у

⁵ Бенџамин Кардозо (*Benjamin Cardozo*, 1870-1938), амерички правник и судија Врховног суда САД-а.

признали „писце и пјеснике“ за учитеље права у првој половини 20-ог вијека. Ипак, за већину теоретичара оснивач правца *Право и књижевност* је Џејмс Бојд Вајт својим чувеним дјелом *Правна машта*⁶, антологија и критика, која својом специфичном формом подсећа на судску праксу, са насловима и питањима који упућују на везу између правних текстова и књижевне анализе. С временом овај правац ће развити два комплементарна погледа на интердисциплинарност права и књижевности: *право у књижевности* (разумијевање правних питања која се истражују у великим књижевним текстовима), и *право као књижевност* (разумијевање правних текстова примјеном методе књижевног тумачења, анализе и критике).

ПРАВО У КЊИЖЕВНОСТИ

Право у књижевности се бави начином на који су правне ситуације приказане у књижевности. Књижевници посматрају право из независног угла. Писци могу да науче правнике и адвокате о људском стању, и о ефекту права на људско стање. Фиктивне ситуације приказане у књижевности говоре заправо о политичким и социјалним ситуацијама, као и о појединцу који се често налази на суду. По мишљењу Вајта, књижевност има способност да стимулише критичку мисао и теорију. С друге стране, Вајзберг вјерује да је одлика књижевности у стварању односа и присуству политичког и социјалног контекста којима се баве романи, а нарочито они са правном тематиком.⁷ Оваква дјела су нарочито значајна за студенте права пошто им она омогућавају да дођу до закључака у вези са људским разумијевањем. Вајзберг радије користи књижевност као средство критиковања социјалних институција и правних норми. Читање и тумачење свјетске и домаће књижевности које осликавају правнике као ликове, и које истражују улогу права и судова у свијету као што је Шекспиров, Кафкин, Флоберов, Кочићев или Нушићев, пружају правницима осјећај поноса, а дају им увид у улогу коју они имају у својој заједници.⁸

⁶ James Boyd White, *The Legal Imagination*, the University of Chicago Press, Chicago, 1973.

⁷ Robert Weisberg, *Poethics and other Strategies of Law and Literature*, Columbia University Press, New York, 1992.

⁸ Daniel J. Kornstein, *A Practicing Lawyer Looks Back on Law and Literature*, Cardozo Studies in Law and Literature, Vol. 10/2, Tenth Anniversary Volume, winter, 1998, p. 117-119.

Шекспиров *Млетачки трговац*⁹ је контроверзна прича о јеврејском зеленашу, Шајлоку, која прије свега истражује теме правде и пристрасности правног система.

Основна тема и радња ове комедије заснива се на уговорном праву: да ли Шајлок може захтијевати извршење уговорне обавезе на коју су Антонио, млетачки трговац, и он добровољно пристали – *...let the forfeit /Be nominated for an equal pound/Of your fair flesh,/to be cut off and taken/In what part of your body pleaseth me*¹⁰ - упркос узајамном непријатељству насталом из културних и вјерских разлика, као и економског ривалства. Њихов однос се може приказати као микрокосмос међународног тржишта са јасно израженом потребом и спремношћу да се тргује са страним лицима не би ли се осигурала комерцијална предност за своје чланове; са несигурношћу и изложености ризику од неуспјеха; са међусобном повезаности са правним системом који препознаје економску вриједност и моралну снагу уговора.¹¹ Шекспир додатно заплиће радњу и отвара нова правна питања преко лика Порције, богате наследице из Белмонта, ухваћене између љубави према Басанију, Антонијевом пријатељу, и тестаментa свога оца, на основу ког она мора да се уда за човјека који изабере прави од три понуђена ковчега. У елизабетанско доба, када је Шекспир живио и стварао, мушкарци су били носиоци ауторитета, права и поретка, док су жене представљале подређену класу. Чак и у врлој земљи Белмонт, жени су ускраћена основна права. Порција тугује над строгим тестаментом свога оца којим јој се ускраћује природно право на избор брачног друга: *The brain may/devise laws for the blood, but a hot temper leaps/o'er a cold decree*.¹² Њена опаска упућује на неосјетљивост закона према основним и неизбјежним људским осјећањима. Док закони савремених друштава признају право жене на самоодређење по питању брака, многа питања као што су основно женско право на репродуктивно самоодређење, и даље, уплетена су у мрежу безосјећајних, андроцентричних закона и траже хитну и адекватну интервенцију у циљу

⁹ William Shakespeare, *The Merchant of Venice*, 1596/8.

¹⁰ Ibid., Act 1, Scene III „...за залог нек буде стављено/толико тешко парче вашег меса,/које ћу ја по вољи исећи/с ког краја вашег тела будем хтео...“, В. Шекспир, *Млетачки трговац*, чин 1, сцена III, превео са енглеског С. Стефановић.

¹¹ Kieran Dolin, *A Critical Introduction to Law and Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

¹² Ibid., Act 1, Scene II, „...Мозак може да прописује законе крви. Али врело срце прескочиће хладно правило...“, В. Шекспир, *Млетачки трговац*, чин 1, сцена II, превео са енглеског С. Стефановић.

задовољења правде. Друго круцијано правно питање које се разрађује у овом дјелу је потреба за разматрањем правичности и милосрђа приликом спровођења права. Шајлоково строго придржавање правних норми би довело до несагледивих последица, пошто Порцијин апел за правичност - *That in the course of justice none of us/Should see salvation. We do pray for mercy; / And that some prayer doth teach us all to render/The deeds of mercy*¹³ - није имао ефекта. Међутим, Порција успијева да преусмјери ток закона тактичним тумачењем обавезе, заснивајући свој аргумент на условима који нису изречени у обавези, али су кључни за спровођење права. Ова сцена додатно указује на значај исправног тумачења закона како би се осигурала правда.

И док је Шекспир у својим дјелима указивао на улогу права у обликовању мирног и задовољног друштва, његова кључна порука о равнодушности закона и аката по питању природних и основних људских права, те правичности и поштености у правним нормама, може се пренијети и на савремене законе и апел на дубље размишљање и адекватну интервенцију од стране законодаваца и правника савременог друштва.

Шта се дешава са појединцем који занемари морално право, који су то социјални и политички разлози за злочин, и да ли кајање и кривица због учињеног злочина може избрисати гријех, само нека од питања која муче Раскољникова, главног протагонису романа *Злочин и казна*, руског реалисте Фјодора Михајловича Достојевског¹⁴. Радња се дешава у Санкт Петербургу 60-тих година 19. вијека. Главни лик Раскољников је пропали студент права који, потакнут крајњом биједом и туробном будућношћу, одлучује убити и опљачкати Аљону Ивановну, омражену старицу која лихварењем израбљује људе. Осим што убиством планира ријешити властите финансијске и породичне проблеме, сматра га и етички оправданим, јер по његовом мишљењу животи обичних људи не вриједе ништа спрема племенитих идеала којима тежи: сматра да се он, као посебан појединац, налази изнад моралних правила која обавезују остале људе. Помно разрађује план, али ипак му се поткраду грешке и привлачи сумњу полиције; и сам постаје несигуран у вези властитих размишљања о злочину те очајава и чезне за искупљењем. У

¹³ Ibid., Act 4, Scene I, *...ма да је правда то што захтеваш,/помишљај на то да нико од нас/помоћу правде не би видео/ спасење. Ми за милост молимо!/И та нас молитва учи да ми сви/чинимо дела милости...*, В. Шекспир, *Млетачки трговац*, чин 4, сцена I, превео са енглеског С. Стефановић

¹⁴ Фјодор Михајлович Достојевски, *Злочин и казна*, 1866.

психичкој кризи кроз коју пролази помаже му проститутка Соња Мармеладова, напаћена дјевојка која се понизно и пасивно држи према злу и животним невољама, а утјеху налази у хришћанству. Раскољниковљева истинска казна није казна коју му је одредио суд, већ она коју је он себи одредио: психичка и душевна патња; изолација од пријатеља и породице; раскидање веза са друштвом; неодлучност у погледу признавања кривице, и очајничко надање да ће проћи некажњено. Прије убиства, Раскољников вјерује да *за боље разумијевање и суосјећање, потребни су бол и патња*. Ова теорија се показала погрешном када Раскољников схвати да га патња није приближила разумијевању, већ је уништила његову везу са друштвом доносећи несигурност и тјескобу. Идеја патње није разумијевање и схватање. Идеја патње је постићи моралну правду за оне који су гријешили и који се кају.

Из опуса домаће књижевности издваја се комедија *Јазвац пред судом* Петра Кочића¹⁵. То је прича о сеоском човјеку, Давиду Штрбцу из Стричића, који тужи суду јазавца због изгубљене љетине и нанесене штете, али заправо приказује типичног босанског сељака оног времена, који је свјестан да се пред судом не говори само у своје име, већ у име читавог босанског сељаштв, а и да стоји не само пред двојицом ситних чиновника окупаторског режима, већ пред читавим режимом, и више од тога. Ако човјек није у могућности да се бори против јачег физичком снагом, онда ће учинити све да се бори надмудривањем. Ова велика трагика, тек обложена привременом скрамом хумора, пече, нагони сузе у очи, буди бијес у срцу и ангажује читаоца у високо моралном смислу. Давид је о читавом свом животу говорио пред судом и пред њим био час стидљив, час суров, час молећив и миран као јагње, али увијек спреман да непријатеља нападне са његове ослабије стране.

Комплексни међуљудски и породични односи, утицај друштвених норми на етичку свијест појединца, утврђивање штете и проналажење кривца предмет су још једне мање познате комедије *Прва парница* познатијег српског писца и правника Бранислава Нушића¹⁶. У предговору комедије *Обичан човек*, Нушић између осталог каже: „Године 1896 написао сам *Прву парницу*, шалу у 3 чина, која је 1897 године четири пута приказивана на београдској позорници, но који комад, по мишљењу тадашње критике и моме, није успио.“ Комедија говори о

¹⁵ Петар Кочић, *Јазвац пред судом, Приповијетке*, Edition Slawica, Wien, 1904.

¹⁶ Бранислав Нушић, *Прва парница*, елек. издање, 1896.

имућном трговцу Младену који, школовавши сина у иностранству, отворивши му адвокатску канцеларију, има намјеру да га ожени дјевојком из угледне породице, и не бира средства да уклони све сметње остварењу ове намјере. Оклевета сиромашну дјевојку коју његов син воли, наручује ружну пасквилу. Но, пасквилантско оружје погађа његову рођену кћер. Син открива аферу око пасквиле, организује породично суђење које ће бити његова прва парница, а отац који је то све замрсио предсједаваће у околностима стварне интриге суђењу на коме је сам главни кривац. Нушић није бојио карактер трговца Младена, који је комични субјект, нити је везивао његове поступке за његове црте карактера. Није хтио да у њему слика негативну личност, мада је све оно што Младен чини да би морално дисквалификовао сиромашну дјевојку за највећу осуду. Ишао је за тим да Младена преда породичном суду и да помирљивом пресудом таквог суда компромисно задовољи правду. А да би компромисно рјешење прошло у публици није појачавао црте себичности и грамзивости у Младеновој личности. Зато је личност писара Сретена мрачна и проблематична. Желио је да прикаже извјесне негативне појаве у друштвеном животу његове савремености. Из Сретеновог самохвалисања добијале су се слике појава корупције у друштву, штампи, судовима и власти.

Још једно ремек дјело модернистичке књижевности које је оставило великог трага на правну филозофију и херменеутику је Кафкин *Процес*¹⁷. *Процес* је метафора свијета у коме човјек не представља неку вриједност, него је само марионета друштвених сила, нечега што се не може докучити, али који уништава све људске вриједности и човјека. Кафка је у овом роману предочио визију ништавила и бесмисла који захватају цивилизацију. У склопу посматрања садржине романа може се објаснити и смисао наслова који може да се односи на процес сукоба са оцем, судски процес, процес распадања вриједности, процес отуђења човјека и процес тоталитаризације друштва. Као искусан правник, Кафка је радећи у осигуравајућим корпорацијама и лично спознао бирократско-административне форме савремене владавине. Писао је ноћу, у тишини и изолацији, што се битно одразило и на креативну технику и стил који је развио као симболичку наратију насталу фузијом фантазије, мистерије и натприродног. Кафкина издвојеност одговара општој усамљености јединке у друштву. У његовом основном ставу огледа се фундаментално расположење једног времена: бесмисао

¹⁷ Франц Кафка, *Процес*, Civitas d.o.o., Sarajevo, 2004.

постојања, очајање и безазленост. Главни лик романа, Јозеф К., није затворен ни у какву тамницу. Ријеч хапшење је изговорена, али она дјелује једино у њему самоме. Он то сазнање носи у себи док га у потпуности не прожме, као што у себи носи и процес, све док га тај процес не окружи са свих страна. Процес тече безазлено и без прекида. Оптужени узалуд покушава да прибави против доказе. Он не тражи много, само правичан поступак и увид у оптужницу, али никада не успијева да прекорачи праг власти и закона. Све је већ одлучено прије него што је и почело. Процес покренут на захтјев непозаног, из непозантих разлога, завршава се убиством. Кривица почива у чињеници постојања. Никада раније није са таквим успјехом објашњена техника уништавања психе, претварања оптуженог у аутомат самооптуживања. Невидљиви суд дошаптава, а оптужени се у тим процесима без ријечи повинује.

ПРАВО КАО КЊИЖЕВНОСТ

Заговорници права као књижевности налазе вриједност у техникама и методама књижевне теорије и анализе које су једнако примјенљиве на правне текстове. Они виде правни текст као књижевну форму, па је самим тим и његова књижевна критика и анализа могућа.

Роналд Дворник заговара теорију употребе књижевности у циљу побољшања правног разумијевања. У чланку *Law as Interpretation*¹⁸, Дворкин сматра да ћемо боље разумјети право уколико упоредимо правно тумачење са тумачењем из неке друге области сазнања као што је књижевност. Књижевним тумачењем ћемо боље спознати наше културно поднебље, а самим тим и боље разумијевање и тумачење права.

Други заговорник интеграције правних наука са озбиљним истраживањем књижевних текстова Робин Вест често упућује на Кафкин *Процес* говорећи о владавини права, „поштовање правних прописа којима бисмо се приклонили, ослобађа нас обавезе да испитамо моралност и разборитост сопствених радњи.“¹⁹ Тиме је Вестова изнијела своју идеологију моћи књижевности, као и личну филозофију права. Вестова се нарочито бави људским стањем како је приказано у књижевности и посртањем појединца пред ауторитетом, што је за њу

¹⁸ Ronald Dworkin, *Law as Interpretation*, Texas Law Review, 60,1982.

¹⁹ Robin West, *Authority Autonomy and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner*, 99 Harv.L.Rev. 384, 424, Dec. 1985.

својеврсна констрадикторност. Она вјерује у тзв. *политичку, друштвену и етичку реконституцију*, облик размишљања који се заузима приликом читања и критиковања како правних, тако и књижевних текстова. Због ове дуалности, Вестова увјерава да право и књижевност тиме постају више везане и пуноважније у расправи о импликацијама једне и друге.

Правни и књижевни стручњаци са хетменеутичким склоностима примјењују лекције из књижевне и критичке теорије као отпор традицији правног тумачења. Станли Фиш²⁰ провокативно наглашава да без обзира на то да ли се тумачи закон или пјесма, читалац неће пронаћи значење; умјесто тога, он ствара значење које испуњава очекивања заједнице којој читалац припада.

ЗАКЉУЧАК

Интердисциплинарост права и књижевности је главни предмет истраживања савремене културе. Наративни дискурс често постаје предмет интересовања како књижевности, тако и права. Поетика, дискурс који је више имагинативан него инструменталан, начин је креирања алтернативних свијетова, заборављања трауматичних искустава кроз вербалну фикцију и нарацију. Ипак, креативно писање не значи повлачење у неку усамљену кулу поетске маште. Објављивањем креативних нарација утиче се на друштвену климу, разумијевање и дјелује се на однос власти. Ново доба налази нове разлоге за обнављање античког дијалога између права и књижевности и за излагање из научне изолације.

Домаћа и свјетска књижевности су јасан показатељ утицаја правних догађаја на књижевно стварање. Књижевност има изузетно важну социјалну одговорност да промовише субјективитет и лична права, као и морални интегритет појединца.

Други важан аспект овог савезништва јесте поетика права. Наиме, право користи естетске изворе савремене културе – елоквентне ријечи, визуелне призоре, архитектуру, ритуалну форму поступка – како би издејствовало добровољну послушност својих субјеката.

²⁰ Stanley Fish, *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice and Theory in Literary and Legal Studies*, Durham, N.C., 1989.

Dijana Zrnić
Assistant, Law School, Banja Luka University

LAW AND LITERATURE

SUMMARY

Poetry, like the law, is a fiction. Until recently complementary and interdisciplinary aspects of law and literature have been studied exclusively by legal and literary theorists. Legal practitioners have given insignificant contribution to the theory of mutual relations of legal and literary sciences. The author of this paper will try to revive antique legal and literary dialogue, to evoke the importance of the Law and Literature movement through practical literary argumentation. Case law has many a time proved a lush resource of literary master pieces, which have simultaneously entered academic institutions as compulsory legal reading.

Key words: law, literature, interdisciplinary, law in literature, law as literature, legal system, jurisprudence.